

Οικολογική κρίση και κοινωνική περιθωριοποίηση στήν ύστερη νεωτερικότητα ἐξ ἐπόψεως Κοινωνιολογίας τῆς Θρησκείας

Νικολάου Ἀ. Δεναξᾶ*

Εἰσαγωγικά

Ζοῦμε ἤδη στὸ ἱστορικό πλαίσιο τῶν συνεπειῶν τῆς παγκοσμιοποίησης, σὲ κοινωνικό, πολιτικό, οἰκονομικό καὶ θρησκευτικό ἐπίπεδο. Οἱ προϋποθέσεις ποὺ διαμόρφωσαν τὴν ὕστερη νεωτερικότητα φαίνεται πὼς ἔχουν ἀντιστραφεῖ, εἰδικὰ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν πυρῆνα αὐτῆς τῆς κατάστασης: οἱ λαοὶ ἐπαναπροσεγγίζουν τὶς παραδοσιακὲς ἀξίες ὡς ἐγγύηση μιᾶς προσδοκώμενης σταθερότητας, ποὺ ἀποτελεῖ πλέον κεφαλαιῶδες ζητούμενο.

Ὁ Εὐρωπαϊκὸς Διαφωτισμὸς μὲ τὰ ἀνθρωπιστικά του προτάγματα διαμόρφωσε τὶς σημερινὲς ἀναπόδραστες γιὰ τὶς κοινωνίες συνθήκες, ἐνῶ ταυτόχρονα ἐγκλῶβισε σὲ μεγαλύτερα ἀδιέξοδα τοὺς ἀνθρώπους ἀντὶ νὰ τοὺς ἀπελευθερώσει οὐσιαστικά καὶ πραγματικά¹. Ὅρθα ἄλλωστε τονίζεται ὅτι: «Ὁ ὑπερφίαλος ὑπερτονισμὸς τῆς ἀνθρώπινης νόησης καὶ ἐλευθερίας, δηλαδὴ τῆς αὐτοδιαχείρισης τοῦ ἀνθρώπου, προκειμένου ὁ τελευταῖος νὰ ὑπερβεῖ τὴ Φύση, στὴν πραγματικότητα δὲν ὀδηγεῖ σὲ

* Ὁ Νικόλαος Ἀ. Δεναξᾶς εἶναι Ἐπίκ. Καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. Γιὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἀπομύθευσης παραδοσιακῶν ἀξιῶν καὶ θεσμῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν τάση περιορισμοῦ καὶ ἐγκλωβισμοῦ τῶν ἀνθρώπων στὸ πλαίσιο τῆς αὐτοσυνειδησίας τοῦ ἀτόμου, βλ. Κ. Κωτσιόπουλος, *Κοινωνιολογία τοῦ Χριστιανισμοῦ*, ἐκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 38.

“κατὰ φύσιν ζῆν” ὅπως συνήθως νομίζεται στὸν Οὐμανισμό λ.χ. τοῦ Rousseau, ἀλλὰ στὴ διαρκῆ ἀπομάκρυνση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴ Φύση»².

Ἡ ἀπώλεια κάθε αἴσθησης μέτρου, στὸ πλαίσιο τῆς ἐπιθετικῆς ἀναθέσμησης, τῆς ἀμετροπέπιας καὶ ἐνὸς καθεστῶτος πολιτιστικῆς, οἰκονομικῆς καὶ θρησκευτικῆς ὁμογενοποίησης, ἀνάγουν τὶς παραδόσεις ποὺ συκοφαντήθηκαν, ἀπαξιώθηκαν καὶ περιθωριοποιήθηκαν, σὲ συστατικὰ στοιχεῖα μιᾶς νέας, δυναμικῆς κοινωνικῆς, πολιτικῆς καὶ θρησκευτικῆς αὐτοσυνειδησίας. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς κατάστασης, μπορεῖ νὰ ἀναπτυχθεῖ μία νέα κινητικότητα γιὰ τὴ διεκδίκηση καλύτερων συνθηκῶν διαβίωσης, κυρίως στὰ περιβαλλοντολογικὰ ὑποβαθμισμένα μεγάλα ἀστικά κέντρα.

Κοινωνιολογικὴ διερεύνηση τοῦ φαινομένου

Τὸ φαινόμενο τῆς κοινωνικῆς περιθωριοποίησης ἐξαιτίας τῆς οἰκονομικῆς κρίσης δὲν εἶναι καινούριο. Ἀποτελεῖ φαινόμενο τῆς νεωτερικῆς καὶ μετανεωτερικῆς κοινωνίας καὶ συνδέεται μὲ τὴ ραγδαία βιομηχανικὴ ἀνάπτυξη, καθὼς καὶ μὲ τὴ συστηματοποίηση τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντα. Εἶναι ἄλλωστε γνωστὸ πὼς «στὴ διάρκεια τῆς κλασικῆς ἐποχῆς δὲν ὑπῆρχαν οἱ πολυάνθρωπες μητροπόλεις, κατοικημένες ἀπὸ ἀνθρώπους διαφορετικῶν ἐθνοτήτων»³. Ἀξίζει δὲ νὰ σημειωθεῖ πὼς στὶς ἀρχαῖες ἐλληνικὲς πόλεις κυριαρχεῖ «τὸ παράδειγμα τῆς ἀνθρωποκεντρικῆς ἀναφορᾶς, παρέχοντας στοὺς κατοίκους τῆς ὄχι μόνο τὴ δυνατότητα ἐποπτείας τοῦ συνόλου ἀλλὰ καὶ τῆς λειτουργικότητας, γιὰ τὴν ἄμεση ἐπικοινωνία τους χωρὶς τὴ βοήθεια τῶν μεταφορικῶν μέσων»⁴.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν πρώτων Βιομηχανικῶν Ἐπαναστάσεων, διαπιστώνουμε πὼς ὁ ἐκσυγχρονισμὸς τῶν μέσων παραγωγῆς εἶχε ὡς ἄμεσο ἀποτέλεσμα τὴν ὑποβάθμιση τῶν συνθηκῶν ζωῆς κυρίως τῶν κατοίκων

2. Σπ. Τσιτσίκος, *Ψυχολογία Πολιτισμῶν. Ἰουδαιοχριστιανικοῦ καὶ Ρωμαϊκοῦ*, ἐκδ. Tremendum, Ἀθήνα 2010, σ. 56.

3. Δ. Μουσιούδη-Γαβαλά, *Ἡ Ἑλληνικὴ πόλη ἀπὸ τὸν Ἰππόδαμο στὸν Κλεάνθη*, ἐκδ. ΣΕΑΒ, Ἀθήνα 2015, σ. 8.

4. Ὁ.π.: βλ. ἐπίσης Γ. Λάββας, *Οἰκισμοὶ στὴν Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 1974, σσ. 16-29.

των μεγάλων αστικών κέντρων. Οί ταξικές ανισότητες διαμορφώνουν, πέρα από το νέο κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό και θρησκευτικό πλαίσιο, και τον τρόπο με τον οποίο οι πόλεις μετατρέπονται σε μητροπόλεις.

Αυτή η υπερσυγκέντρωση στα μεγάλα αστικά κέντρα, λόγω της ραγδαίας ανάπτυξης της βιομηχανικής παραγωγής και της ανάλογης ζήτησης σε εργατικά χέρια, συνεπάγεται τη σημαντική υποβάθμιση του περιβάλλοντος και ειδικότερα των συνθηκών που επικρατούν μέσα στο αστικό τοπίο⁵.

Οί οικονομικά ευκατάστατοι σπάνια επέλεγαν να ζήσουν μέσα στην πόλη, της οποίας ο αέρας είναι μολυσμένος και η ατμόσφαιρα βαρειά και άθυγιεινή από τις εκλύσεις διοξειδίου του άνθρακα και την πολυκοσμία⁶. Όπως διαπιστώνεται σχετικά, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τις Η.Π.Α., λιγότεροι φτωχοί ζούν κοντά σε πλούσιους, ενώ λιγότεροι πλούσιοι ζούν κοντά σε φτωχούς⁷. Αυτή η έμμεση –ή και άμεση– απομόνωση, ή γκετοποίηση συγκεκριμένων ομάδων του πληθυσμού με κριτήριο την οικονομική τους κατάσταση, τη φυλετική τους καταγωγή ή ακόμη και τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις, αποτελεί κυρίαρχο χαρακτηριστικό των σύγχρονων μεγαλουπόλεων⁸.

5. Βλ. περισσότερο Δ. Πέττας, *Δημόσιος χώρος, πόλη και εξουσία*, Έκδόσεις των συναδέλφων, Αθήνα 2018· βλ. επίσης Ν. Δεναξάς, *Καπιταλιστική κρίση και Χριστιανισμός – κοινωνιολογική διερεύνηση* (διδ. διατριβή), Θεσσαλονίκη 2016, σ. 121.

6. Ν. Δεναξάς, *ό.π.*

7. Αυτό διαπιστώνεται σε σχετικό άρθρο του περιοδικού του Πανεπιστημίου Stanford για τη φτώχεια και την ανισότητα, όπου τα οικονομικά γκέτο των Η.Π.Α. ονομάζονται χαρακτηριστικά «Παγίδες των φτωχών». Βλ. Sc. Allard, “Poverty traps”, *Pathways*, Stanford Center on Poverty and Inequality, Winter 2019, inequality.stanford.edu [5/6/2021].

8. Ο όρος γκέτο (ghetto) είναι χωροταξικός και προσδιοριστικός των περιοχών, στις οποίες οι μειοψηφίες ενός γενικού πληθυσμού είναι πλειοψηφίες, δεδομένων των ιδιαίτερων κριτηρίων συγκέντρωσης ή υπερσυγκέντρωσης συγκεκριμένων ομάδων του πληθυσμού σε όρισμένο σημείο. Οφείλουμε δε να λάβουμε υπ’ όψιν τις ιδιαίτερες κοινωνικές και πολιτικο-οικονομικές συνθήκες των τελευταίων δεκαετιών στην Ελλάδα και στον κόσμο, οι οποίες συνέβαλαν στην εμπέδωση της μετάλλαξης του καπιταλισμού αλλά και της μεθοδολογίας της παγκοσμιοποίησης. Έτσι αντιλαμβανόμαστε πώς ο όρος πλέον έχει μία ιδιαίτερη κοινωνική βαρύτητα, καθώς στα σύγχρονα γκέτο μπορεί να συνυπάρχουν ντόπιοι φτωχοί εργάτες με μετανάστες και πρόσφυγες. Για τον όρο γκέτο βλ. Α. Γαλανόπουλος, «Τò φαινόμενο της γκετοποίησης στο ιστορικό κέντρο της Αθήνας», *Ψυχολογικά Θέματα*, τ. 17-18 (2013). Βλ. επίσης Β. Φίλιας, *Κοινωνιολογία*

Ἡ συστηματοποίηση δὲ τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντα, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ὑποβάθμιση σὲ ἐπίπεδο προϊόντος ἀγαθῶν ὅπως τὸ νερὸ καὶ ὁ ἀέρας, δίνει νέες διαστάσεις στὴν τάση κοινωνικοῦ ἀπομονωτισμοῦ τῶν ἐκάστοτε ἀνωτέρων τάξεων, στὸ πλαίσιο ἐνὸς ἀντικοινωνικοῦ ἐλιτίστικου ἐκλεκτικισμοῦ⁹. Οἱ σημερινές συνθήκες δὲ αὐτὸ τὸ καθιστοῦν ἐντονώτερο καὶ περισσότερο ἐμφανές ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸν πλεόν κοινωνικά ἀδιάφορο ἄνθρωπο.

Γενικώτερα, ἡ ἀναρχη καπιταλιστικὴ ἀνάπτυξη, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας εἶναι σὲ ἕναν βαθμὸ καὶ ἡ αἰσθητικὴ τῶν σύγχρονων ἀστικῶν κέντρων, μοιραία ὀδηγεῖ στὴν ὑποβάθμιση τοῦ περιβάλλοντος, ἀφοῦ σκοπὸς τοῦ συστήματος δὲν εἶναι ἡ κοινωνικά δίκαιη πρόσβαση σὲ ἐλεύθερους χώρους καὶ ἡ ἀναβάθμιση τῆς ποιότητας τῆς ζωῆς, ἀλλὰ ἡ ὑπερσυσσώρευση, τὸ κέρδος καὶ τὸ ὑπερκέρδος¹⁰.

Ὁ νομπελίστας οἰκονομολόγος J. Stiglitz, ἐπισημαίνει σὲ σχετικὸ τοῦ ἔργου τὴν προκλητικὴ καὶ ἀλαζονικὴ ἀδιαφορία τῶν μεγάλων ἐπιχειρήσεων γιὰ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν τὸ οἰκονομικὸ σύστημα. Συγκεκριμένα ἀναφέρεται σὲ δύο περιπτώσεις ποὺ ἑταιρεῖες-κολοσσοὶ στρέφονται, ἕμμεσα ἢ ἄμεσα, σὲ βάρος τῆς φυσικῆς ἰσορροπίας προκειμένου νὰ ὑπερασπισθοῦν καὶ νὰ διασφαλίσουν τὴν ἀπρόσκοπτη κερδοφορία τους.

Ἐπιπλέον ὁ Stiglitz καταγράφει καὶ τὶς σφοδρὲς κοινωνικὲς καὶ οἰκονομικὲς ἐπιπτώσεις ποὺ μία οἰκονομικὴ καταστροφὴ μπορεῖ νὰ ἐπιφέρει. Σημειώνει χαρακτηριστικά: «Ἡ Exxon χρησιμοποίησε τὰ χρήματά της, σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ πείσει τοὺς Ἀμερικανοὺς ὅτι τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀποδείκνυαν ὅτι αὐξάνεται ἡ θερμοκρασία τοῦ πλανήτη ἦταν ἀνεπαρκῆ, παρ' ὅλο ποὺ ἡ Ἐθνικὴ Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν τῶν Η.Π.Α. εἶχε συνταχθεῖ μὲ ὅλους τοὺς ἄλλους ἐθνικοὺς φορεῖς ποὺ ὑποστήριζαν ὅτι τὰ στοιχεῖα εἶναι ἐπαρκέστατα [...] ἡ πετρελαιοκλιδὰ τῆς BP κατέδειξε μιὰ ἄλλη πτυχὴ τῆς ἀπερισχεψίας τῶν μεγάλων ἐπιχειρήσεων: ἡ ἀδιαφορία ποὺ εἶχε ἐπιδειχθεῖ σὲ ὅ,τι ἀφοροῦσε τὶς γεωτρήσεις, εἶχε θέσει σὲ κίνδυνο τὸ περιβάλλον καὶ ἀπειλήσει τὶς θέσεις ἀπασχόλησης χιλιάδων ἀνθρώπων

τῆς ὑπανάπτυξης, ἐκδ. Σύγχρονη Ἐποχὴ, Ἀθήνα 1999, σ. 66.

9. Βλ. Κ. Κωτσιόπουλος, «Οἰκονομία, Πολιτισμὸς καὶ Καπιταλιστικὴ κρίση», *Θεολογία* 83, 4 (2012), σ. 148.

10. Ν. Δεναξᾶς, ὁ.π., σ. 124.

που εξαρτούνταν από την άλιεία και τον τουρισμό στον Κόλπο του Μεξικού»¹¹.

Στὸ πλαίσιο τῆς Δεύτερης Νεωτερικότητας, ἡ «Τέταρτη Βιοτεχνολογικὴ Ἐπανάσταση» ἐπιβάλλει τοὺς ὅρους καὶ τὶς προϋποθέσεις τῆς ὑποβάθμισης τῶν ἴδιων τῶν φυσικῶν θεμελίων τῆς ζωῆς, διευρύνοντας τὸ δεδομένο οἰκολογικὸ πρόβλημα καὶ τὶς συνέπειές του¹². Ἡ καταστροφικὴ σὲ σχέση μὲ τὸ περιβάλλον ἐπίδραση τοῦ καπιταλισμοῦ πλέον φαίνεται νὰ μὴν ἀφορᾶ μόνον τὶς κατώτερες τάξεις, καθὼς τὸ γενικώτερο πλαίσιο ἔχει ἤδη ἀλλάξει –ἢ καλύτερα ἔχει μεταλλαχθεῖ– σὲ ἓνα σίγουρα μετακαπιταλιστικὸ καὶ γι’ αὐτὸ μεταβιομηχανικὸ, καθὼς καὶ μετανθρωπιστικὸ καὶ μεταδημοκρατικὸ¹³.

Οἱ κίνδυνοι διαχέονται μὲ μεγαλύτερη ταχύτητα καὶ πλέον οἱ συνέπειες τῆς ὑποβάθμισης τοῦ περιβάλλοντος ἀφοροῦν ὅλες τὶς κοινωνικὲς τάξεις. Ὅσα γκέτο καὶ νὰ δημιουργηθοῦν, κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἀποφύγει τὶς συνέπειες λ.χ. τῆς κλιματικῆς ἀλλαγῆς ἢ ἄλλων φυσικῶν καταστροφῶν, ποὺ προκαλοῦνται κυρίως ἀπὸ τὴν ὑπερεκμετάλλευση τῶν φυσικῶν πόρων ἀλλὰ καὶ τὴν ἀναρχὴ ὅσο καὶ ἐπιβλαβῆ γιὰ τὸ περιβάλλον καπιταλιστικὴ ἀνάπτυξη. Τὰ δεδομένα αὐτὰ δὲν εἶναι ἄγνωστα καὶ δὲν παραβλέπονται ἀπὸ τὶς ἀνώτερες τάξεις.

Εἶναι χαρακτηριστικὲς οἱ προσπάθειες τῶν κυβερνήσεων καὶ τῶν παγκόσμιων μεγάλων βιοτεχνολογικῶν δυνάμεων νὰ διερευνήσουν τὴ δυνατότητα ἐποικισμοῦ ἄλλων πλανητῶν τοῦ ἡλιακοῦ μας συστήματος ἢ τὴ δυνατότητα διαβίωσης στὸ διάστημα μέσα σὲ κατάλληλα σχεδιασμένους καὶ διαμορφωμένους διαστημικοὺς σταθμούς.

Διαπιστώνεται δηλαδὴ πὼς στὸ πλαίσιο τῆς ἀμετροπέπειας τῆς Δεύτερης Νεωτερικότητας, οἱ ἄλλοτε φουτουριστικὲς οὐτοπίες, ποὺ συγκινοῦσαν τοὺς ἀναγνώστες σχετικῶν μυθιστορημάτων ἢ τοὺς λάτρεις

11. J. Stiglitz, *Τὸ τίμημα τῆς ἀνισότητος*, μετάφρ. Ν. Ροῦσσο, ἐκδ. Παπαδόπουλος, Ἀθήνα 2012, σσ. 24-25.

12. U. Beck, *Κοινωνία τῆς διακινδύνευσης*, ἐκδ. Πεδίο, Ἀθήνα 2015, σ. 148.

13. «Οἱ τεχνολογικὲς καὶ κοινωνικὲς ἐπαναστάσεις, οἱ ὁποῖες εἴτε μέλλουν νὰ ἔρθουν εἴτε βρίσκονται σὲ πλήρη ἐξέλιξη, θὰ ὀδηγήσουν σὲ μία ἔντονη ἐξατομίκευση τῶν τρόπων ζωῆς [...] ἂν αὐτὴ ἡ ἐκτίμηση εἶναι σωστὴ, θὰ αὐξηθεῖ ἡ σημασία μιᾶς ἐκδοχῆς τῆς κοινωνικῆς δομῆς ποὺ οὔτε ὁ Marx οὔτε ὁ Weber προέβλεψαν [...]». Βλ. U. Beck, *ὁ.π.*, σ. 179. Βλ. ἐπίσης Ἀπ. Νικολαΐδης, *Φύση καὶ πολιτισμὸς*, ἐκδ. Γρηγόρη, Ἀθήνα 2006.

τοῦ συγκεκριμένου εἴδους κινηματογραφικῶν ταινιῶν καὶ τηλεοπτικῶν παραγωγῶν, πιθανὸν νὰ γίνουιν συντελεσμένη πραγματικότητα.

Σὲ αὐτὴν τὴν κατεύθυνση ἀναμφίβολα ὁδήγησαν ἡ ἀπελπισία καὶ ἡ ἀπόγνωση γιὰ τὴ σημερινὴ κατάσταση τοῦ περιβάλλοντος στὸ ὁποῖο ζοῦμε, ἡ δεδομένη ἐξάντληση φυσικῶν πόρων ὅπως τὸ πετρέλαιο, οἱ ἀναπόδραστες δηλαδὴ συνθῆκες στὶς ὁποῖες ὁδήγησε ἡ ἀκόρεστη μανία τοῦ ἀνθρώπου γιὰ κέρδος καὶ συσσώρευση πλούτου.

Μὲ αὐτὴν τὴν προοπτικὴ δαπανῶνται τεράστια ποσὰ γύρω ἀπὸ τὴν ἔρευνα, ἐνῶ δὲν λείπει καὶ ἡ προαναφερθεῖσα τάση τοῦ ταξικοῦ ἐκλεκτικισμοῦ, καθὼς ὀρισμένες ἀπὸ αὐτὲς τὶς πρωτοβουλίες χρηματοδοτοῦνται ἀπὸ ἰδιῶτες ποὺ ἐμφανίζονται ὡς δῆθεν πρωτοπόροι τῆς τεχνολογικῆς καινοτομίας¹⁴.

Θρησκεία – Περιβάλλον – Οἰκολογία

Ὁ ρόλος τῆς Θρησκείας στὴν ὑπόθεση τῆς προστασίας τοῦ περιβάλλοντος κρίνεται σημαντικός. Ὅρθα ἐπισημαίνεται ὅτι: «Ἡ Θρησκεία λειτουργεῖ σὲ δύο ἐπίπεδα: στὸν ἀξιακὸ ἐσωτερικὸ κόσμο τοῦ ἀνθρώπου ποὺ διαμορφώνει τὴν προσωπικότητά του καὶ στὸν ἐξωτερικὸ κόσμο τῶν θεσμῶν, τῶν διαπροσωπικῶν ἢ διακοινωνικῶν σχέσεων τῶν ἀτόμων»¹⁵. Ὁ Berger θὰ διαπιστώσει πὼς ἡ θρησκεία: «νομιμοποιεῖ τοὺς κοινωνικοὺς θεσμοὺς μὲ τὸ νὰ τοὺς ἀποδίδει ὄντολογικὴ βαρύτητα»¹⁶.

Εἶναι γενικὰ ἀποδεκτὸ ἄλλωστε ὅτι ἡ θρησκεία: «μὲ τὰ πρότυπα ἠθικῆς συμπεριφορᾶς ὠθεῖ πρὸς τὴν πνευματικὴ πληρότητα καὶ τὴν προσωπικὴ τελείωση»¹⁷. Στὴν περίπτωση τῶν βυζαντινῶν κοινοτήτων, στὶς ὁποῖες

14. Ὁ γνωστὸς ἐπιχειρηματίας Elon Musk ἤδη προωθεῖ μέσω τῆς ἐταιρείας του πακέτα ὑπηρεσιῶν καὶ σχετικὴ ἐνημέρωση γύρω ἀπὸ τὴν προοπτικὴ τῆς διαβίωσης στὸ διάστημα. Βλ. [spacex.com/about/capabilities](https://www.spacex.com/about/capabilities) [08/05/2021].

15. Κ. Κωτσιόπουλος, *Ἀνάλεκτα Κοινωνιολογίας τοῦ Χριστιανισμοῦ*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2020, σ. 9.

16. P. Berger, *The sacred canopy: elements of a sociological theory of religion*, Garden City, N. York, σσ. 100, 50.

17. Κ. Κωτσιόπουλος, *Ἡ Κοινότητα. Συμβολὴ στὴν κοινωνιολογικὴ διερεύνηση τοῦ Χριστιανισμοῦ*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2009, σ. 55.

κυριαρχούσε ή «συνοδική διάσταση του θεσμοποιημένου χαρίσματος», διαπιστώνεται ταξική συνεργασία στη βάση της χριστοειδοῦς ομοιότητας.

Ζοῦμε σὲ μία ἐποχὴ ἀποθέσμησης καὶ ἐνὸς ἀναστοχαστικοῦ βιοτεχνολογικοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ, πὸν ἀκόμη καὶ ἡ εὐαίσθητη πλεόν κλιματικὴ ἰσορροπία θυσιάζεται στὸν βωμὸ τοῦ καπιταλιστικοῦ ὑπερκέρδους καὶ τῆς ἀνθρώπινης πλεονεξίας. Σχεδὸν αὐτόματα δημιουργοῦνται γνωσιολογικά, ὄντολογικά, κοσμολογικά καὶ ἀνθρωπολογικά ἐρωτήματα, πὸν μελετᾶ ἡ κοινωνιολογικὴ ἔρευνα. Ποιὰ τελικὰ εἶναι ἡ θέση καὶ ποιὸς ὁ ρόλος τοῦ ἀνθρώπου στὸν κόσμον καὶ ποιὸς ὁ ρόλος τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων στὴν προοπτικὴ τῆς ἀναζήτησης ἀπαντήσεων ἀλλὰ καὶ ἐξεύρεσης λύσεων;

Ἡ σύγχρονη ἔρευνα γύρω ἀπὸ τὴν Κοινωνιολογία τῆς Θρησκείας δείχνει νὰ ἀποκολλᾶται προοδευτικὰ ἀπὸ «ἀκραῖες μοντερνιστικὲς ἀπαντήσεις γιὰ τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς, ἀνοίγοντας τὸν δρόμον γιὰ πῶς διερευνητικὲς ἐρωτήσεις»¹⁸. Ὑπὸ τὴν προοπτικὴ αὐτὴν, ἐπιχειρεῖται μίαν κοινωνιολογικὴ ἐπανεκτίμηση μέσα ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴν διδασκαλία τῶν θρησκειῶν γενικὰ ἀλλὰ καὶ τῆς Ἐκκλησίας εἰδικώτερα¹⁹. Αὐτὸ συμβαίνει στὴν προσπάθεια νὰ κατανοηθοῦν πληρέστερα οἱ γενεσιουργὲς αἰτίες τῶν σύγχρονων κοινωνικῶν, οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν φαινομένων, ἀλλὰ καὶ στὴν κατεύθυνση τῆς ἐξεύρεσης λύσεων.

Εἰδικώτερα, στὸ πλαίσιο τῆς Χριστιανικῆς διδασκαλίας, τὰ ἐλεύθερα ἀγαθὰ (νερό, ἀέρας, ἥλιος κ.λπ.) δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὸν Θεὸ ἢ μὲ τὴ χάρη Του καὶ προσφέρονται στοὺς ἀνθρώπους γιὰ χρῆση καὶ εὐχαριστία²⁰, στὸ πλαίσιο τῆς ἀλληλοπεριχώρησης, τῆς ἀλληλεξάρτησης μέσω τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας ἀλλὰ καὶ τῆς ἀμοιβαιότητος τῶν κοινωνικῶν ἐξαρτήσεων²¹. Ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται οἰκονόμος καὶ ὄχι κύριος τῶν ὅποιων ἀγαθῶν βρίσκονται στὴ διάθεσή του²².

18. Gr. Davie, *Κοινωνιολογία τῆς Θρησκείας*, ἐκδ. Κριτική, Ἀθήνα 2010, σ. 350.

19. Βλ. M. Tucker – J. Grim, *Routledge Handbook of Religion and Ecology*, “The movement of Religion and Ecology: emerging field and dynamic force”, Routledge 2016.

20. Γ. Μαντζαρίδης, *Χριστιανικὴ Ἠθική*, ἐκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 451.

21. Ὁ ἱ. Χρυσόστομος ἐπισημαίνει: «Τὸ γὰρ οἰκεῖον συμφέρον ἐν τῷ τοῦ πλησίον συμφέροντι κεῖται, καὶ τὸ ἐκείνου ἐν τούτῳ», *Εἰς Ἀ΄ Κορ. Ὁμιλία*, 33, 3, PG 61, 280. Ν. Δεναξᾶς, ὅ.π.

22. Γ. Μαντζαρίδης, ὅ.π., σ. 460.

Ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ θέσεις ἀλλὰ καὶ οἱ πρωτοβουλίες τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν (ἐφεξῆς Π.Σ.Ε.), τὸ ὁποῖο ἀπὸ πολὺ νωρὶς (1954) διαπίστωνε διὰ τοῦ Γενικοῦ του Γραμματέα πῶς: «αὐτὸς ὁ κόσμος παραμορφωμένος καὶ διαστρεβλωμένος ὅπως εἶναι, εἶναι ἀκόμα ὁ κόσμος τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἡ δική του δημιουργία μέσα στὴν ὁποία ἐργάζεται, τὴν ὁποία διατηρεῖ σὲ ὑπαρξὴ μέχρι τὴ μέρα ποὺ ἡ δόξα τῆς νέας του δημιουργίας φανεῖ ὀλοκληρωτικὰ»²³.

Σημαντικώτατη κρίνεται ἡ συμβολὴ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου στὴν ὑπόθεση τῆς πνευματικῆς ἐπαγρύπνησης γιὰ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν τὴν προστασία τοῦ περιβάλλοντος. Διεθνῶς ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Βαρθολομαῖος χαρακτηρίζεται καὶ ὡς «πράσινος» Πατριάρχης, δηλωτικὸ τῆς ἰδιαίτερης ἔμφασης ποὺ δίδει σὲ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν τὴν καταστροφὴ τῆς φύσεως ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο²⁴.

Εἶναι χαρακτηριστικὰ τὰ ὅσα ὁ ἴδιος ἐπισημαίνει σὲ πανηγυρικὴ ὁμιλία ἐνώπιον τῆς ὀλομέλειας τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κοινοβουλίου ἤδη ἀπὸ τὸ 1994: «Τὸ οἰκολογικὸν πρόβλημα τῆς ἐποχῆς ἡμῶν ἀπαιτεῖ ριζικὴ ἀναθεώρησιν τῆς κοσμολογίας ἡμῶν, ἄλλην ἐρμηνείαν τῆς ὕλης καὶ τοῦ κόσμου, ἄλλην στάσιν τῶν ἀνθρώπων ἐναντι τῆς φύσεως, διαφορετικὴν νοηματοδότησιν τῆς προσλήψεως καὶ χρήσεως τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν»²⁵.

Ἀλλὰ καὶ σὲ σχετικὸ μῆνυμα τοῦ Μακ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Ἰερωνύμου, μὲ ἀφορμὴ τὴν Παγκόσμια Ἡμέρα τοῦ Περιβάλλοντος, τονίζεται ὅτι: «Ἄν ἀπομακρυνθοῦμε ἀπὸ τὰ φαινόμενα τῆς προσβολῆς τοῦ Περιβάλλοντος, διατηρώντας κατὰ νοῦ τὴν οὐσία αὐτῶν τῶν φαινομένων, θὰ εὐρεθοῦμε ἀντιμέτωποι μὲ τὴν ἀνθρώπινη ἀδολεσχία, ἡ ὁποία ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἀμβλυνση τῆς ἀγαπητικῆς σχέσης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Δημιουργό»²⁶.

23. Βλ. *Dictionary of the Ecumenical Movement*, "Creation", WCC Publications, Geneva 2002, σ. 271.

24. Βλ. M. Tucker – M. Grim, ὁ.π.

25. *Ἐπίσκεψις* 25, 6 (1994). Βλ. ἐπίσης, Κ. Κωτσιόπουλος, *Ὁρθοδοξία καὶ Εὐρώπη*, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 152· Ἀπ. Νικολαΐδης, *Οἰκολογία καὶ Εἰρήνη*, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 1996.

26. Ὁ Μακ. Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος συνεχίζει τονίζοντας ὅτι: «Ὁ ἄνθρωπος, ἀδιαφορώντας γιὰ τὸ χάσμα ποὺ προκαλεῖ ἡ συνεχιζόμενη παρακοή, ἀποτυπώνει τὸ ἀποτέλεσμά της σὲ ὅ,τι τὸν περιβάλλει, εἴτε φυσικὸ περιβάλλον λέγεται αὐτό, εἴτε ἀνθρώπινες σχέσεις μὲ τὸν γείτονα ἢ τὸν συνάνθρωπο στοὺς ἀντίποδες καί,

Ἄν δὲν διαχειριζόμαστε σωστὰ τὴν κτίση, ἂν μείνουμε ἀδιάφοροι σὲ αὐτὴν, περιφρονοῦμε τὸ παράδειγμα τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ καὶ ἔτσι ἐμποδιζόμαστε νὰ Τὸν πλησιάσουμε²⁷. Ἦ, ὅπως διαπιστώνει καὶ ὁ Ἴδιος ὁ Ἰησοῦς: «τί γὰρ ὠφελείται ἄνθρωπος ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ;»²⁸.

Κλείνοντας αὐτὴν τὴν ἐνότητα, εἶναι ἀνάγκη νὰ τονισθεῖ ὅτι ἡ δραστηριότητα καὶ οἱ θέσεις τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας δὲν «ἐπικαιροποιοῦνται» στὸ πλαίσιο τοῦ συζητηματοῦ μὲ τὴν τάση τοῦ ιδεολογικοπολιτικοῦ κινηματικοῦ περιβαλλοντισμοῦ, τάση ποὺ θὰ περιγράψουμε παρακάτω. Ἡ Ἐκκλησία συμβάλλει ἀποφασιστικὰ στὴν ἀπαραίτητη πνευματικὴ θεμελίωση τῶν ἀπαντήσεων ποὺ οἱ θρησκείες καλοῦνται νὰ δώσουν στὴ σύγχρονη ἐποχὴ.

Σύγχρονα κινήματα καὶ θεωρίες

Ἐνῶ ἡ οἰκολογικὴ κρίση εἶναι ὑπαρκτή, μὲ συγκεκριμένες συνέπειες στὶς κοινωνίες καὶ τὶς κοινότητες, ὁ ἐναγκαλισμὸς τοῦ κινηματικοῦ περιβαλλοντισμοῦ μὲ τὴν κρατοῦσα ἀποθεσμικὴ ἀντίληψη μιᾶς δῆθεν «ἐναλλακτικῆς» καὶ μετανθρωπιστικῆς πολιτικῆς ὀρθότητος ἀπεμπλουτίζει τὸ δίκαιο τῶν ὅποιων αἰτημάτων καὶ τὰ περιορίζει στὰ στενὰ πλαίσια τῆς ιδεολογικοποίησης, τῆς θρησκοληψίας καὶ τοῦ πολιτικοῦ παραγοντισμοῦ.

μεταβάλλοντας τὸν Οἶκο τοῦ Θεοῦ, ὅπως μπορεῖ νὰ ὀνομάσει κάποιος μεταφορικὰ τὸ περιβάλλον, σὲ οἶκο ἐμπορίου, φροντίζει νὰ ἀγοράζει καὶ νὰ πιπράσκει κάθε τι ποὺ ὑπάρχει σ' αὐτό, νερό, ἀέρα, γῆ, ὑπόγειο πλοῦτο, τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο, ἀδιαφορώντας ἂν μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν σταδιακὰ ἐκθέτει τὰ θεμέλιά του καὶ τὰ ἀποδυναμώνει». Βλ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Ἰερωνύμου, «Μήνυμα τοῦ Μακαριωτάτου γιὰ τὴν Παγκόσμια Ἡμέρα Περιβάλλοντος», www.ecclesia.gr [05/06/2013].

27. Ἐ. Θεοκρίτωφ, *Οἰκοσύστημα καὶ ἀνθρώπινη κυριαρχία*, ἐκδ. Μαΐστρος, Ἀθήνα 2003, σ. 93. Ἡ Ἀσπ. Τσαούση ἄλλωστε ἐπισημαίνει σχετικὰ πῶς: «Τὸ φυσικὸ κεφάλαιο (οἱ φυσικοὶ πόροι καὶ τὰ οἰκοσυστήματα ποὺ προσφέρουν ζωτικῆς σημασίας ὑπηρεσίες), ἔχει ὑποβαθμισθεῖ καὶ εἶναι σχετικὰ κοστοβόρο». Ἀσπ. Τσαούση, *Δίκαιο καὶ συνεργατικότητα*, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα 2013, σ. 484.

28. *Ματθ.* 16, 26.

Μία από τις τάσεις που προωθείται τελευταία και στη χώρα μας είναι ο βιγκανισμός²⁹. Ο τρόπος που εκδηλώνεται στον κοινωνικό χώρο μαρτυρεί πώς πρόκειται για κυκλικό φαινόμενο (μόδα)³⁰. Σε γενικές γραμμές, πρόκειται για μία μάλλον άκρεια μορφή διαμαρτυρίας απέναντι στη σύγχρονη βιομηχανία τροφίμων με έμφαση στην έμπορία και διάθεση κρέατος και άλλων ζωικών παραγώγων (λ.χ. γάλα, γιαούρτι κ.λπ.). Ο τρόπος εκδήλωσης του βιγκανισμού στον κοινωνικό χώρο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και έξ επόψεως της Κοινωνιολογίας της Θρησκείας.

Ο βιγκανισμός παρουσιάζεται από τους όπαδούς του ως «έν-αλλακτική στάση και τρόπος ζωής». Παρ' όλα αυτά, έντοπίζονται και αναφορές στον δυτικοευρωπαϊκό παγανισμό, θεοσοφικά στοιχεία της ινδουϊστικής και ταοϊστικής φιλοσοφίας αλλά και ενός μετανεωτερικού νατουραλιστικού αναρχισμού³¹. Πρόκειται δηλαδή για ένα άμάλγαμα θρησκευτικών, φιλοσοφικών και πολιτικών αντιλήψεων, που συμπυκνώνεται στην άρνηση των όπαδων αυτής της «νέας θρησκείας», να καταναλώσουν οτιδήποτε προέρχεται από την έκμετάλλευση των ζώων. Η τάση αυτή είναι πλήρως εϋθυγραμμισμένη με το πνεύμα της συγκρητιστικής σχετικοποίησης της παγκοσμιοποίησης³².

Στο πλαίσιο δὲ τῆς ἀνθρωπολογίας τῆς «Νέας Ἐποχῆς», τοῦ σχετικισμοῦ καὶ τῆς θρησκευτικῆς ὁμογενοποίησης, παρατηρεῖται σκοπιμότητα στὴν προοπτικὴ τῆς ἐξαφάνισης τῆς ιδιαιτερότητας τῶν πολιτισμῶν. Ὅπως ὀρθὰ παρατηρεῖται: «Ἡ Παγκοσμιοποίηση διὰ τῶν ἡγετῶν τῆς καὶ ἐντολοδόχων τῆς δὲν ἐπιδιώκει ἀπλῶς γιὰ λόγους οἰκουμενιστικῶς ἢ συγκρητιστικῶς, τὴ σύγχυση πολιτισμῶν καὶ θρησκευτῶν [...] λόγιο

29. Πρόκειται για ἄγγλικό νεολογισμό (παραφθορὰ τοῦ vegetarian: χορτοφάγος), ποὺ πρῶτος εἰσηγήθηκε ὁ D. Watson· βλ. περισσότερα: vegansociety.com.

30. Γιὰ τὸν ὄρο «κυκλικὸ φαινόμενο» βλ. Β. Γιούλτσης, *Κοινωνιολογία τοῦ ἀθεϊσμοῦ*, ἐκδ. Πουρναρᾶ, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 17.

31. Ἐκδηλώνεται συνήθως βίαια, μὲ ἐπιθέσεις σὲ συνοικιακὰ κρεοπωλεῖα ἢ μεμονωμένες ἐπιθέσεις σὲ κρεοπῶλες, ὑπαλλήλους σφαγείων καὶ κτηνοτρόφους. Βλ. ἐνδεικτικὰ «Πασχαλινὰ σφουριά: ἀναρχικοί-βίγκαν ἐπιτέθηκαν σὲ κρεοπωλεῖο στὰ Ἐξάρχεια», cnn.gr [26/4/2019]. Ἀναλυτικώτερα γιὰ τὰ θρησκευόμενα βλ. Εὐ. Σδράκας, *Ἐγχειρίδιο Ἰστορίας τῶν Θρησκευμάτων*, ἐν Θεσσαλονίκη 1966· Δ. Δρίτσας, Δ. Μόσχος, Στ. Παπαλεξανδρόπουλος, *Χριστιανισμὸς καὶ Θρησκευόμενα*, Ἀθήνα χ.χ.: Γ. Ζιάκας, *Ἰστορία τῶν Θρησκευμάτων Α΄. Τὰ ἰνδικὰ θρησκευόμενα*, Θεσσαλονίκη 1986.

32. Βλ. Κ. Κωτσιόπουλος, *Κοινωνιολογία τοῦ Χριστιανισμοῦ*, ὁ.π., σ. 255.

φιλοσοφικής, ιδεολογικής και θρησκευτικοπολιτικής ταυτότητας και σκοπιμότητας ώθουν τις δυνάμεις της Παγκοσμιοποίησης σε πλήρη συμπόρευση με τις δυνάμεις της “Νέας Έποχής” [...]»³³.

Με δεδομένες τις αντιλήψεις των βίγκαν διαπιστώνουμε έναν παράλογο αναθεωρητισμό σε σχέση με την ίδια την ανθρώπινη φύση. Αυτή δε ή στάση ζωής κρίνεται εξόχως επικίνδυνη για την υγεία ειδικά παιδιών και εφήβων που βρίσκονται υπό την ευθύνη γονέων βίγκαν³⁴. Επιπλέον, στο πλαίσιο αυτού του διατροφολογικού πουριτανισμού, έμπεδώνεται ένας ανορθολογικός αναχρονισμός, καθώς με τη στάση και τις θέσεις τους οι βίγκαν στην ουσία μάς προτρέπουν να παρακάμψουμε ακόμη τὰ κεκτημένα τόσο της Γεωργικής όσο και της Άγροτικής Έπανάστασης, που συστηματοποίησε την άγροτική παραγωγή, βελτίωσε την ποιότητα των προϊόντων και την ποιότητα της ζωής³⁵.

Στην προοπτική της ανάπτυξης της επιχειρηματολογίας τους, οι βίγκανς αντιπαραθέτουν στα δικαιώματα του ανθρώπου τὰ δικαιώματα των ζώων και της φύσεως. Επιπλέον, εδώ δὲν παρατηρούμε απλῶς τὴ σχέση τοῦ συγκεκριμένου κινήματος με τὴ θρησκεία, ἀλλὰ τὴν ἀπόπειρα θρησκευτοποίησης τῆς φύσης, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει στὸν Ἰνδουϊστικὸ πανθεισμός³⁶. Παρατηρούμε δὲ καὶ τὴ λογικὴ τῆς «ἀτομικῆς εὐθύνης» στὸ πλαίσιο τῆς κοινωνικῆς ἐξατομίκευσης τῆς κοινωνίας τῆς διακινδύνευσης³⁷.

Γιὰ τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο ὁ «καπιταλισμὸς βασανίζει τὰ ζῶα καὶ τὴ φύση» εὐθύνονται οἱ ἄνθρωποι ἀτομικὰ ὁ καθένας. Τέλος ἐντοπίζεται καὶ μία δομικὴ παραδοξότητα: οἱ ἀντικαπιταλιστικὲς ρητορείες τῶν βίγκαν ἐξαντλοῦνται μόνο σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ βιομηχανία τοῦ κρέατος.

33. Κωτσιόπουλος, ὁ.π.

34. «ΗΠΑ: Βίγκαν γονεῖς ἄφησαν νηστικὸ τὸ μωρὸ τους καὶ πέθανε – κατηγοροῦνται γιὰ φόνο», ethnos.gr [19/12/2019].

35. Βλ. περισσότερα Γ. Δαουτόπουλος, Λ. Καζακόπουλος, Μ. Κούση, *Άγροτικὴ Κοινωνιολογία*, ἐκδ. Ζυγός, Ἀθήνα 2007.

36. Ἀναλυτικώτερα βλ. Θ. Πάντουβας, *Ἑρμηνευτικὸ λεξικὸ τῆς Ἰνδικῆς Φιλοσοφίας καὶ Γιόγκας*, ἐκδ. Καρδαμίτσα, Ἀθήνα 1989.

37. Στὸ πλαίσιο τῆς ανάπτυξης νέων κοινωνικῶν σχημάτων, ὁ Beck ἐντοπίζει μία ὠθηση πρὸς τὴν ἐξατομίκευση ἀλλὰ καὶ μία τάση πρὸς ἐξιδανίκευση τοῦ κάθε προσωπικοῦ ἀφηγήματος («ἐγὼ εἶμαι ἐγώ»), δεδομένα ποὺ φαίνεται νὰ ἀποστεροῦν τοὺς ταξικοὺς διαχωρισμοὺς ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ταυτότητα. Βλ. U. Beck, *Κοινωνία τῆς διακινδύνευσης. Καθ' ὁδὸν πρὸς μιὰ ἄλλη νεωτερικότητα*, ἐκδ. Πεδίο, Ἀθήνα 2015, σ. 178 κ.έ.

Ἀντίθετα, ἀγκαλιάζουν μὲ ἰδιαίτερο ζήλο τὴ νέα βιομηχανία παραγωγῆς προϊόντων ποὺ ἀπευθύνονται ἀποκλειστικὰ σὲ ἐκείνους.

Σὲ φαινομενικὰ διαφορετικὸ πλαίσιο σκέψης καὶ ἀντίληψης ἀναπτύσσονται οἱ πολιτικὲς ποὺ θὰ «μεταμορφώσουν» τὸ κυρίαρχο οἰκονομικὸ καὶ πολιτικὸ σύστημα, τὸν καπιταλισμὸ, στὴν κατεύθυνση τοῦ σεβασμοῦ στὸ περιβάλλον. Τὸ αἶτημα γιὰ ἕναν πιὸ φιλικὸ «καπιταλισμὸ» στὰ οἰκοσυστήματα, πρὸς μίαν καπιταλιστικὴ ἀνάπτυξη μὲ «πράσινο πρόσημο», ἀποτελεῖ τὴ βάση γιὰ τὴν ἀνάπτυξη κινήματων καὶ ὀργανώσεων τῆς πολιτικῆς οἰκολογίας³⁸.

Ἡ ὅλη συζήτηση γιὰ τὸν «πράσινο καπιταλισμὸ» παρουσιάζει σαφῆ στοιχεῖα ἐνὸς μετανεωτερικοῦ ἠθικισμοῦ γύρω ἀπὸ τὴ μεθοδολογία τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας, μὲ ἐξ ἴσου σαφεῖς ἀναφορὲς στὶς θεωρίες καὶ ἐκτιμήσεις γύρω ἀπὸ τὸν «μετα-καπιταλισμὸ», τὸ ἱστορικὸ πέρασμα δηλαδὴ ἀπὸ τὸ παγκοσμιοποιημένο καὶ ἤδη μεταλλαγμένο καπιταλιστικὸ σύστημα σὲ μίαν ἄλλη μορφή παγκόσμιας διοίκησης καὶ διαχείρισης³⁹.

Σίγουρα παρατηρεῖται ἕνας κορεσμὸς στὴ μεθοδολογία τοῦ καπιταλισμοῦ τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς, τῆς ἀνευ ὄρων καὶ προϋποθέσεων καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης, ποὺ παραμερίζει τὶς ἀνάγκες τῶν κοινωνιῶν προσπαθώντας νὰ ὁμογενοποιήσῃ τὶς καταναλωτικὲς συνήθειές τους. Παρ' ὅλα αὐτὰ, ἡ συζήτηση γύρω ἀπὸ τὸ «τέλος τοῦ καπιταλισμοῦ» ἢ τοῦ «μετακαπιταλισμοῦ» καὶ τῆς «μεταπαγκοσμιοποίησης», πιθανότατα νὰ ἀποδειχθεῖ ὡς μίαν ἀκόμη προσπάθεια γιὰ ἀναμόρφωση τῶν δομῶν τοῦ αὐτοῦ συστήματος, σὲ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἕως τώρα κρατοῦσα κατεύθυνση⁴⁰.

38. Γιὰ τὸν «πράσινο καπιταλισμὸ» βλ. σχετικὰ, T. Anderson, *Free Market Environmentalism*, Leal Donald, San Francisco 1991.

39. Στὸ πλαίσιο αὐτό, ἀναπτύσσεται καὶ ὁ ἐξῆς προβληματισμός: «[...] αὐτὴ ἡ μετακαπιταλιστικὴ ὀργάνωση τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας, στηρίζεται στὴ συνεχή ροὴ μίας ρευστῆς γνώσης καὶ καινοτομίας καὶ γιὰ αὐτὸ λειτουργεῖ ἀποσταθεροποιητικὰ ὡς “δημιουργικὴ καταστροφή” ὡς πρὸς τὶς παραδεδομένες ἀξίες καὶ σύμβολα τοῦ παλαιοῦ κόσμου». Κ. Κωτσιόπουλος, *Παγκοσμιοποίηση. Κατασκευὴ καὶ Πραγματικότητα*, ἐκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2020, σ. 24.

40. Γιὰ τὴ «μετακαπιταλιστικὴ» κοινωνία ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ σκέψεις τοῦ Ducker, ὁ ὁποῖος παρ' ὅλα αὐτὰ δὲν κατορθώνει νὰ προσδιορίσῃ τὴ δομὴ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ συστήματος ποὺ θὰ διαδεχθεῖ ἢ ἤδη διαδέχεται τὸν καπιταλισμὸ· βλ. P. Ducker, *Μετακαπιταλιστικὴ κοινωνία*, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 2000.

Ἐπιλεγόμενα

Τὸ φαινόμενο τῆς οἰκολογικῆς κρίσης εἶναι ὑπαρκτὸ καὶ οἱ συνέπειές του εἶναι ἤδη ἐδῶ καὶ ἀναδιαμορφώνουν τὶς κοινωνικὲς σχέσεις καὶ ἀλληλεπιδράσεις. Τὸ ἔλλειμμα στὴν εὐαισθητοποίηση γύρω ἀπὸ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν τὴν προστασία τοῦ περιβάλλοντος ὀφείλεται κυρίως στὸ γεγονός τῆς ἀποθέωσης τῆς ἐξατομίκευσης ποὺ ὀδηγεῖ ἀναπόφευκτα σὲ ἀντίστοιχο ἔλλειμμα αἴσθησης εὐθύνης στὸ πλαίσιο τῆς κοινότητας ἢ τῆς κοινωνίας.

Ἡ προωθούμενη –λόγω τῆς Παγκοσμιοποίησης– ἀπάθεια γύρω ἀπὸ ζητήματα ζωτικῆς σημασίας γιὰ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ ὀδηγεῖ καὶ στὴν κοινωνικὴ ἀποστασιοποίηση καὶ ὀρισμένες φορὲς στὴν υἱοθέτηση «ἐναλλακτικῶν» τρόπων ζωῆς, μὲ ἐπικίνδυνα ἀδιάφορο κοινωνικὸ πρόσημο.

Στὸ πλαίσιο τῆς Κοινωνιολογίας τῆς Θρησκείας, ὁ νέος αὐτὸς ἐπιτηδευμένα ἀποπνευματωμένος ἀνθρωπολογικὸς τύπος σίγουρα δὲν εἶναι ὁ τύπος τοῦ δημιουργικοῦ, παρεμβατικοῦ καὶ μὲ κριτικὰ ἀντισώματα πολίτη. Ἡ ἔκταση δὲ τοῦ φαινομένου τῆς οἰκολογικῆς κρίσης φαίνεται νὰ ἐπεκτείνεται ἀντὶ νὰ περιορίζεται, καθὼς οἱ ἐκδηλούμενες ἀντιστάσεις ἐκφράζονται μὲ ἀρνητικὸ καὶ ἀποδομητικὸ τρόπο στὸν κοινωνικὸ χῶρο, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ αὐτοαναίρουσιν, ἐκφυλίζοντας ἀκόμη καὶ τὸν σκοπὸ γιὰ τὸν ὁποῖο ἐκδηλώθηκαν.

SUMMARY

Ecological Crisis and Social Marginalization in Late Modernity from the point of view of Sociology of Religion

By Nicolaos A. Denaxas, *Ass. Prof.*
National and Kapodistrian University of Athens

From the time of the first Industrial Revolutions, we find that the progress of technology delivered direct results on the living standards mainly of the inhabitants of the large urban centers. Class inequalities

shaped beyond the new social, political, economic and religious context and the way in which a city is transformed into a metropolis.

The phenomenon of social marginalization due to the ecological crisis is a phenomenon of modern and postmodern society. It can be also linked to the rapid industrial development and the systematization of the economic factor. Also, the degradation to the level of product of goods such as water and air, gives new dimensions to the tendency of social isolation of the respective upper classes, in the context of an anti-social elitist eclecticism. The dangers are spreading faster and now the consequences of environmental degradation may affect all social classes.

Modern research on the Sociology of Religion seems to be gradually detach itself from extreme modernist answers to the beginning and the end of life, paving the way for more exploratory questions. In this perspective, a sociological reassessment is attempted through the traditional teaching of Religions in general and of the Church in particular. This is in the effort to fully understand the fundamental causes of modern social, economic and political phenomena, but also in the direction of finding effective solutions.